

**ИМА ЛИ МОРФОЛОГИЧНА КАТЕГОРИЯ
ЗАСВИДЕТЕЛСТВАНОСТ НА ДЕЙСТВИЕТО
В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

Стилиян Стойчев

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

**IS EVIDENTIALITY IN BULGARIAN
A MORPHOLOGICAL CATEGORY?**

Stiliyan Stoychev

Sofia University “St. Kliment Ohridski”

Abstract. The paper reconsiders the place of the **evidential morpheme** *-h/-š-* in Bulgarian verbal paradigm and the existence of a respective verbal category in Modern Bulgarian and suggests a model of an autonomous morphological category of **evidence of action**, analyzing its interaction with the rest of the categories of the Bulgarian verb.

Keywords: evidential morpheme *-h/-š-*, evidence of action, evidential

Както е известно, на този етап езиковедската българистика вече разполага със сравнително убедителни модели за доста от глаголните и общите морфологични категории. Все още обаче се водят спорове във връзка с броя на грамемите в МК¹ време, наклонение и залог, както и със значението на някои морфологични маркери. Недостатъчно добре според нас е изяснена и свързаната със значението ‘свидетелственост’ категория. Поради липса на общоприет термин, използвам работното название *засвидетелстваност* или *евиденция*. Често форми като *ядох – ядах – бях ял – щях да ям – щях да съм ял* се определят като **свидетелски**, а за маркер на **свидетелствеността** мнозина езиковеди приемат морфемата *-x/-ш-*. Това говори за наличие на маркирана грамема на съответна МК, но такава граматиките всъщност не посочват.

Възникват някои въпроси. Засвидетелствеността на действието самостоятелна МК ли е, или е грамема на някоя от наличните МК? Ако е самостоятелна МК, то какво е нейното семантично съдържание, от колко грамеми се състои и какви са отношенията

¹ За използваните в текста съкращения вж. списъка в края на текста.

между тях, в какви отношения влиза с останалите МК на българския глагол? Ако е грамема на друга МК, то коя е тя и какви са отношенията между грамемите в нея?

Обекти на доклада са грамемите и морфологичните категории на българския глагол, имащи отношение към проблема, а негов предмет – диапазонът на морфологизация на значението ‘засвидетелстваност на действие или резултат от действие’ в СБЕ. Основната ни цел е да изложим някои съображения във връзка с тази проблематика, да предложим проект за модел на т.нар. „категория засвидетелстваност“ или „евиденция“ и да потърсим нейното място сред останалите категории на глагола в СБЕ.

Нямаме възможност да проследим историята на проблема, поради което ще си позволим да споменем само някои по-важни моменти от нея.

На редица места в своите трудове Ив. Куцаров говори за опозиция *свидетелствено* ~ *несвидетелствено* в парадигмата на българския глагол (Куцаров/Kutsarov 2007: 243, 280 и др.) и категорично отхвърля термина *evidential* като еквивалент на българското *преизказване*; смята, че той „би подходил най-добре на категорията, в чиято основа стои опозицията *свидетелствено* ~ *несвидетелствено*“ (Куцаров/Kutsarov 2013: 19) – нещо, което споделяме безрезервно. Той приема морфемата *-х-/-ш-* за маркер на свидетелствеността в СБЕ, но все още не е предложил свой модел на тази категория. Според концепцията му двойките форми от типа *яде : ял е, ядеше : ядял е, беше ял : бил е ял, щеше да яде : щял е да яде* и *щеше да е ял : щял е да е ял* всъщност са корелати по два признака – (1) по признака *свидетелствено* и (2) по признака *умозаключителност*. По първия признак се оказва маркиран **индикативът**, т.е. той функционира и като **евиденциал**, а по втория – **конклузивът**, т.е. той пък функционира и като **неевиденциал**. В специализираната литература обаче не се упоменават подобни „огледални“ двойнопривативни морфологични опозиции. Освен това конклузивният аорист е включен в конклузива „по съвместителство“, докато според нас той е пълноправна грамема **дистантен претерит** (аорист) на МК **евиденция**.

Най-оригиналното известно ми решение на проблема е предложено от В. Маровска (Маровска/Marovska 2005, 2013). Тя определя свидетелската морфема *-х-/-ш-* като маркер на едната от двете таксисно маркирани грамеми на триграмемната МК **таксис**, а именно на грамемата **свидетелски таксис**, която е еквиполентно противопоставена на грамемата **дистантен таксис**. Формите на свидетелския таксис са маркирани с комбинацията от имперфектна и свидетелска морфема, а формите на дистантния таксис – с комбинацията от имперфектна морфема, морфема *-л-* и спомагателен глагол *съм*. Както отбелязва Ив. Куцаров, „за първи път е предложено място на свидетелските форми (формите, маркирани със свидетелската морфема *-х-/-ш-*) като обособена грамема в спрежението на българския глагол“ (Куцаров/Kutsarov 2007: 243). И този модел обаче не обяснява присъствието на свидетелския маркер във формите на таксисно ирелевантния свидетелски аорист. Освен това МКТ се основава върху отношението на действие към действие, докато засвидетелстваността е отношение на говорещото

лице към действието. Това я сближава с модалността, тъй като МК **наклонение** се основава също върху това отношение. Неслучайно още Л. Андрейчин в ранните си трудове определя т.нар. „категория *основание за изказване*“ като грамема от МКН (Андрейчин/Andreychin 1976; срв. и Куцаров/Kutsarov 2013: 24; Маровска/Marovska 2013: 238).

Повечето съвременни автори се обединяват около виждането, че основната формално-семантична опозиция при МКН е опозицията *субективност ~ несубективност* с главно значение на немаркирания член *обективност* (Куцаров/Kutsarov 2007: 287). Дискусии предизвиква по-скоро въпросът за броя на модалните грамемите.

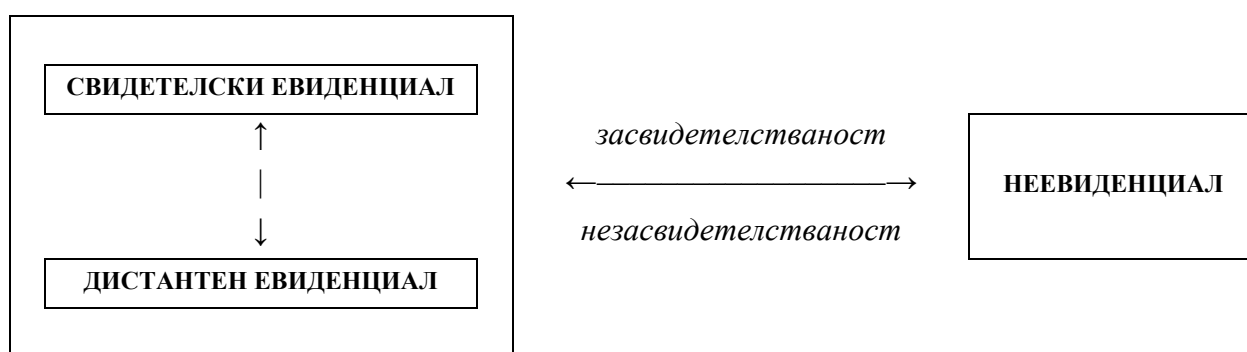
В голяма част от посветените на МКН научни трудове присъства идеята и за други гледни точки към действието от страна на говорещия (Маровска/Marovska 2013: 292). Една от тях според нас е свързана със *засвидетелстваността на действието* от страна на говорещото лице.

Доколкото в крайна сметка нашият отговор на поставения в началото въпрос е в полза на самостоятелна МК **евиденция**, обхващаща цялата глаголна парадигма, а не просто на обхващаща само претериталния план модална грамема, за каквато говори Л. Андрейчин, то по-нататък ще се опитаме да изложим аргументите си за това и да предложим неин модел.

I. Модел на МК Евиденция

По наше мнение подобно на МКН и МКЕ се основава на *отношението на говорещото лице към действието*, т.е. и тя е шифтърна МК, но формално-семантичната опозиция тук е друга – *евиденциалност ~ неевиденциалност*. Категорията според нас е тричленна – с немаркиран член грамемата **неевиденциал**, която е евиденциално индиферентна, и две еквиполентно противопоставени евиденциално маркирани грамемите – **свидетелски евиденциал** (маркиран с морфемата *-х/-ш-*) и **дистантен евиденциал** (маркиран с комбинацията от морфемата *-л-* и спомагателния глагол *съм*). Отношенията между грамемите в МКЕ можем да представим графично по следния начин:

МК ЕВИДЕНЦИЯ

В рамките на категорията се противопоставят три грамемите с еднородно съдържание:

1) Семантичното съдържание на двете маркирани грамемите се основава на засвидетелстваността на действието от страна на говорещото лице:

– Грамемата **свидетелски евиденциал** (или **тестимониал**) е маркирана с морфемата **-х/-ш-** и изразява собствена информация на говорещото лице за действие, установена и изявена от него от позицията му на пряк свидетел, очевидец, т.е. експлицира обективно неговото т.нар. „силно знание“ за действието.

– Грамемата **дистантен евиденциал** (или **дистанционал**) е маркирана с комбинацията от морфемата **-л-** и спомагателния глагол **съм** и също изразява собствена информация на говорещото лице за действие, но установена и изявена от него не от позицията на пряк свидетел, очевидец, а опосредствано (т.е. по пътя на предположението, умозаклучението и обобщението), както и чужда информация или информация, свързана с неговото образование, обща култура и общ опит и вече възприета от него като собствена, т.е. експлицира обективно неговото т.нар. „слабо знание“ за действието (вж. по въпроса и разсъжденията на Р. Ницолова за т.нар. *умозаклучителен* и *неумозаклучителен конклузив*, както и за т.нар. *силни* и *слаби знания* – Ницолова/Nitsolova 2008: 352–356).

2) Грамема **неевиденциал** е евиденциално немаркирана и е индиферентна по отношение на засвидетелстваността на действието – темпорално немаркираните (презенсите) грамемите могат да ги експлицират както от позицията на свидетел, така и от позицията на несвидетел, докато темпорално маркираните с признака следходност (футуралните) грамемите изразяват бъдещи действия, за които говорещото лице може да реферира само като несвидетел.

Известна близост до това свое виждане откриваме у някои автори като В. Станков (противопоставянето на неутралноизказни, личноизказни или свидетелски и преизказни форми, както и мнението, че умозаклучителността на формите от перфектен тип не влиза в морфологичното им значение, а е контекстуално обусловена – вж. Станков/Stankov 1967: 330–344), Р. Русинов (противопоставянето на изявително-лични и изявително-неутрални форми – вж. Русинов/Rusinov 1968: 601–608), Св. Иванчев (противопоставянето на претериталните МК по признака лична преживяност, свидетелственост на събитията – вж. Иванчев/Ivanchev 1984: 29), В. Маровска (аргументите ѝ против обособяването на модална грамема конклузив – вж. Маровска/Marovska 2013: 293).

Аргументи против предложения модел:

1) Не е ясно дали е допустимо две МК да се основават на отношението между едни и същи шифтъри – в нашия случай МКН и МКЕ се основават на **отношението на говорещото лице към действието**, макар и по различни диференциални признаци.

2) Авторите, които поддържат тезата за модална грамема конклузив, са далеч по-многобройни, отколкото техните опоненти.

Аргументи в подкрепа на предложения модел:

1) Решава въпроса за мястото на свидетелската морфема *-х/-и-* в парадигмата на българския глагол без уговорки, отнасящи се до индикативния и конклузивния (според Ив. Куцаров) или свидетелския и дистантни (според В. Маровска) аорист.

2) Не е в противоречие с теорията за маркираността и с принципа на А. И. Смирници.

II. МК ЕВИДЕНЦИЯ и ОСТАНАЛИТЕ МК НА БЪЛГАРСКИЯ ГЛАГОЛ

Форматът на доклада позволява само да илюстрираме въпросните отношения с представени в табличен вид глаголни форми.

(1) Евиденция и СТАТУС

СТАТУС ЕВИДЕНЦИЯ	УТВЪРДИТЕЛЕН	ОТРИЦАТЕЛЕН
НЕ	<i>ЯДÈ</i>	<i>НЕ ЯДÈ</i>
СЕ	<i>ЯДЕШЕ</i>	<i>НЕ ЯДЕШЕ</i>
ДЕ	<i>ЯДЯЛ Е</i>	<i>НЕ Е ЯДЯЛ</i>

(2) Евиденция и Лице

Лице ЕВИДЕНЦИЯ	ПЪРВО	ВТОРО	ТРЕТО
НЕ	<i>ЯМ</i>	<i>ЯДЕШ</i>	<i>ЯДÈ</i>
СЕ	<i>ЯДЯХ</i>	<i>ЯДЕШЕ</i>	<i>ЯДЕШЕ</i>
ДЕ	<i>ЯДЯЛ СЪМ</i>	<i>ЯДЯЛ СИ</i>	<i>ЯДЯЛ Е</i>

(3) Евиденция и Род

Род ЕВИДЕНЦИЯ	МЪЖКИ	ЖЕНСКИ	СРЕДЕН
НЕ	<i>ЯЛЕ²</i>	<i>ЯЛА Е</i>	<i>ЯЛО Е</i>
СЕ	<i>БЕШЕ ЯЛ</i>	<i>БЕШЕ ЯЛА</i>	<i>БЕШЕ ЯЛО</i>
ДЕ	<i>БИЛ Е ЯЛ</i>	<i>БИЛА Е ЯЛА</i>	<i>БИЛО Е ЯЛО</i>

(4) Евиденция и Число

Число Евиденция	Единствено	Множествено
НЕ	<i>ЯДÈ</i>	<i>ЯДАТ</i>
СЕ	<i>ЯДЕШЕ</i>	<i>ЯДЯХА</i>
ДЕ	<i>ЯДЯЛ Е</i>	<i>ЯДЕЛИ СА</i>

(5) Евиденция и ВРЕМЕ

ВРЕМЕ Евиденция	ПРЕТЕРИТ (АОРИСТ)	ПРЕЗЕНС	ФУТУР
НЕ	<i>Ø</i>	<i>ЯДÈ</i>	<i>ЩЕ ЯДЕ</i>
СЕ	<i>ЯДЕ</i>	<i>ЯДЕШЕ</i>	<i>ЩЕШЕ ДА ЯДЕ</i>
ДЕ	<i>ЯЛ Е¹</i>	<i>ЯДЯЛ Е</i>	<i>ЩЯЛ Е ДА ЯДЕ</i>

(6) Евиденция и ТАКСИС

ТАКСИС Евиденция	НЕРЕЛАТИВ (АБСОЛЮТИВ)	РЕЛАТИВ
НЕ	<i>ЯДÈ</i>	<i>Ø</i>
СЕ	<i>Ø</i>	<i>ЯДЕШЕ</i>
ДЕ	<i>Ø</i>	<i>ЯДЯЛ Е</i>

(7) Евиденция и Вид на действието

Вид на д-ето Евиденция	НЕРЕЗУЛТАТИВ (АКЦИОНАЛ)	РЕЗУЛТАТИВ
НЕ	<i>ЯДÈ</i>	<i>ЯЛ Е²</i>
СЕ	<i>ЯДЕШЕ</i>	<i>БЕШЕ ЯЛ</i>
ДЕ	<i>ЯДЯЛ Е</i>	<i>БИЛ Е ЯЛ</i>

(8) Евиденция и НАКЛОНЕНИЕ

НАКЛОНЕНИЕ Евиденция	ИНДИКАТИВ	ИМПЕРАТИВ	КОНДИЦИОНАЛ
НЕ	<i>ЯДÈ</i>	<i>НЕКА ДА ЯДЕ</i>	<i>ЯДВА</i>
СЕ	<i>ЯДЕШЕ</i>	<i>НЕКА ДА ЯДЕШЕ</i>	<i>ЯДВАШЕ</i>
ДЕ	<i>ЯДЯЛ Е</i>	<i>НЕКА ДА Е ЯДЯЛ</i>	<i>ЯДВАЛ Е</i>

(9) ЕВИДЕНЦИЯ И ЗАЛОГ

Залог \ Евиденция	Актив	Пасив
НЕ	<i>ЯДѐ</i>	<i>ЯДЕН Е</i>
СЕ	<i>ЯДЕШЕ</i>	<i>БЕШЕ ЯДЕН</i>
ДЕ	<i>ЯДЯЛ Е</i>	<i>БИЛ Е ЯДЕН</i>

(10) ЕВИДЕНЦИЯ И ВИД НА ИЗКАЗВАНЕТО

Вид на д-ето \ Евиденция	Неренаратив	Ренаратив
НЕ	<i>ЯДѐ</i>	<i>ЯДЯЛ</i>
СЕ	<i>ЯДЕШЕ</i>	<i>ЯДЯЛ</i>
ДЕ	<i>ЯДЯЛ Е</i>	<i>БИЛ ЯДЯЛ</i>

(11) ЕВИДЕНЦИЯ И ВИД НА ГЛАГОЛА

Вид на глагола \ Евиденция	Несвършен	Свършен
НЕ	<i>ЩЕ ЯДЕ</i>	<i>ЩЕ ИЗЯДЕ</i>
СЕ	<i>ЩЕШЕ ДА ЯДЕ</i>	<i>ЩЕШЕ ДА ИЗЯДЕ</i>
ДЕ	<i>ЩЯЛ Е ДА ЯДЕ</i>	<i>ЩЯЛ Е ДА ИЗЯДЕ</i>

И така, според нас **МК евиденция** със своите еквиполентно противопоставени маркирани грамеми **свидетелскии дистантен евиденциал**, обхващащи претериталния план, и немаркирана грамема **неевиденциал**, обхващаща непретериталния план, пронизва цялата парадигма на глагола в СБЕ и разполага със собствени форми в рамките на всички останали глаголни категории.

Използвани съкращения

ДЕ: дистантен евиденциал
 МК: морфологична/и категория/и
 МКЕ: морфологична категория *евиденция*
 МКН: морфологична категория *наклонение*
 МКТ: морфологична категория *таксис*
 НЕ: неевиденциал
 СБЕ: съвременен български език
 СЕ: свидетелски евиденциал

Цитирана литература

Андрейчин 1944: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Хемус. (Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Hemus.)
Андрейчин 1976: Андрейчин, Л. Начини на изказване. – В: Пашов, П., Р. Ницолова (съст.) *Помагало по българска морфология. Глагол*. София: Наука и изкуство, 336–347. (Andreychin, L.

- Nachini na izkazvane. – V: Pashov, P., R. Nitsolova (sast.) *Pomagalo po balgarska morfologia. Glagol*. Sofia: Nauka i izkustvo, 336–347.)
- Иванчев 1984:** Иванчев, Св. Миналите разказвателни системи в българския език. – В: *Български език*, кн. 1, 27–32. (Ivanchev, Sv. Minalite razkazvatelni sistemi v balgarskia ezik. – V: *Balgarski ezik*, кн. 1, 27–32.)
- Куцаров 2007:** Куцаров, Ив. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Kutsarov, Iv. *Teoretichna gramatika na balgarskia ezik. Morfologia*. Plovdiv: Paisij Hilendarski.)
- Куцаров 2013:** Куцаров, Ив. Преизказването. – В: *Съпоставително езикознание*, кн. 2–3, 17–49. (Kutsarov, Iv. Preizkazvaneto. – V: *Sapostavitelno ezikoznanie*, кн. 2–3, 17–49.)
- Маровска 2005:** Маровска, В. *Новобългарският перфект*. София: Ромина. (Marovska, V. *Novobalgarskiat perfekt*. Sofia: Romina.)
- Маровска 2013:** Маровска, В. *Референция и рефериране в света на езика*. Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. (Marovska, V. *Referencia i referirane v sveta na ezika*. Plovdiv: Paisij Hilendarski.)
- Ницолова 2008:** Ницолова, Р. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. (Nitsolova, R. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: Sv. Kliment Ohridski.)
- Русинов 1968:** Русинов, Р. Към въпроса за изявителното наклонение в съвременния български език (минало несвършено неутрално време). – В: *Известия на Института за български език*, кн. XVI, 601–608. (Rusinov, R. Kam vaprosa za izyavitelnoto naklonenie v savremennia balgarski ezik (minalo nesvarsheno neutralno vreme). – V: *Izvestia na Instituta za balgarski ezik*, кн. XVI, 601–608.)
- Станков 1967:** Станков, В. Категории на индикатива в съвременния български език. – В: *Български език*, кн. 4, 330–344. (Stankov, V. Kategorii na indikativa v savremennia balgarski ezik. – V: *Balgarski ezik*, кн. 4, 330–344.)

Стилиан Стойчев
София 1504
Бул. „Цар Освободител“ 15
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Катедра по славянско езикознание
stoychev@slav.uni-sofia.bg

Stiliyan Stoychev
Sofia 1504
15 Tzar Osvoboditel Blvd.
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Department of Slavic Linguistics
stoychev@slav.uni-sofia.bg